

LENIN PORTRÉJÁHOZ

A berni könyvtárban, 1914-ben, tehát néhány évvel a forradalom előtt Hegel *Logikáját* tanulta. A szó szoros értelmében tanulta: fogalomról fogalomra, gondolatról gondolatra. És nemcsak a mozgékony szellemére különben mindig jellemző vágy — a megismerés vágya — hajtotta, nemcsak inycen értelmiségi módjára izlelgette a hegeli bölcséletet. A döntésre, a nagy feladatra készült. A forradalmár gondolkodó kereste és újra kihámozta önmaga és a kortársak számára az egyik szellemóriás gondolatait, mindazt, ami benne ésszerű. Akkor vált bizonyossá a már tudott: Marxot és különösen *A tőkét* nem lehet megérteni, ha nem tanulmányoztuk és nem fogtuk föl Hegel *egész* Logikáját. Ezt a gondolatot ilyen egyértelműen akkor vetette először papírra. De később is sokszor elmondta és leírta, mert szellemi eszközt látott benne, az új értelmiség kimunkálásának egyik eszközét.

Idézzük hát Hegelt, Marx nagy elődjét: „Aki a világot ésszerűen nézi, arra az ésszerűen néz vissza.“ Hegelnél ez nemcsak stílusfordulat. Tudta, hogy a Mű és alkotója csak akkor töltheti be hivatását, akkor lesz az emberiség ügyének képviselője, ha a valóságmegtérítő szenvedély nem marad az elvont „igazságkérésnél“, hanem hatékony eszközzé válik. A magartást és az ember világát formáló eszközzé. Kire illenék jobban e gondolat, mint éppen Vlagyimir Iljicsre?

Magartása és világszemlélete már első írásaiban is nyilvánvaló: nemcsak szemléli és magyarázza, de vallatja a valóságot, mert meg akarja változtatni. Dialektikus érzékkel vizsgálta nemcsak az osztársadalmi folyamatot, hanem a sajátos helyzeteket is. A látszatok és véletlenek mögött a legtöbbször megragadta a lényegét, a sajátosban kifejeződő általánost, és ennek alapján döntött és cselekedett. Mert Lenin számára mindennél fontosabb volt a tevékenység, az embert és körülményeit formáló gyakorlat.

Történelemfilozófiáját is a valóság, a változó és fordulatokban gazdag forradalmi mozgalom határozta meg. Cselekvően közeledett a történelemhez, tudatosan és következetesen cselekvően. Ez a tudatosság és következetesség tette századunk legmarkánsabb marxistájává és forradalmi vezetővé. Elméleti öröksége csak akkor érthető meg, ha kiegészítjük ezzel a mozzanattal, a forradalmár Lenin portréjával. Talán a „kiegészítés“ nem is megfelelő kifejezés, mert világképe egyenesen a gyakorlat oldaláról válik érthetővé. Az ő számára a filozófia a cselekvés objektív és szubjektív feltételeinek tudatosítása, a valóság alkotó formálásának eszköze: *a gyakorlat filozófiája*.

A századelő legtöbb marxistájától eltérően a forradalmi elméletet nem egyszer s mindenkorra lezárt nézetrendszerként kezelte, melyet a feltételektől függetlenül alkalmazni lehet, és egyszerűen csak el kell terjeszteni. Hangsúlyozta, hogy Marx elmélete zseniális absztrakció, amely a kapitalista társadalom lényeges tendenciáit és törvényszerűségeit ragadta meg, és az objektív tényekre támaszkodva előrevetítette a jövő társadalom képét anélkül, hogy a szocializmus részletes leírását, kész modelljét kidolgozta volna. Marx világtörténelmi jelentőségű felfedezése csak a társadalmi mozgásban részleteződhet, mivel az elmélet, bármennyire igaz és zseniális, nem ad és nem is adhat kész tervrajzot. A megoldás csak a forradalmi gyakorlatban bontakozhat ki. De a marxi filozófia lehetővé teszi a valóság rejtjeleinek dialektikus megfejtését, és a viszonyok gyors változása közepette elősegíti a lényeg megragadását, tehát elősegíti a politikai harcok konkrét feltételeinek elem-

zését. És éppen a konkrét feltételek és a valóság alakítása az elmélet gazdagodásának, mélyülésének forrása is.

Nyilvánvaló, hogy Lenin mindig s minden körülmények között a gyakorlat elsődlegességét hangoztatta, de sohasem értelmezte ezt pragmatikusan. Az elmélet nem külsőlegesen épül a gyakorlatra. A kettő közötti egység nem tényállás, hanem folyamat, az ellentmondások mozgásának, keletkezésének és fejlődésének egyik sajátos esete, mert a társadalmi tudat nemcsak nézetek rendszere, hanem a politika, erkölcs, művészet, tevékenységi formák együttese is. Ezért látja Lenin sokkal világosabban, mint kortársai, az átmenetet az objektív és szubjektív között, az „eszme valósággá válásának“ folyamatát. Számára a társadalmi lét sem elvont objektivitás, hanem az emberi cselekvésnek, az osztályok harcának szükségszerű feltétele és területe. A társadalmi szükségszerűség — mint emberi tevékenységben megnyilvánuló viszony — a cselekvő számára alternatívák formájában, lehetőségek-ként jelentkezik. A történelmi szubjektum választ az alternatívák között, és a gyakorlat segítségével valóságos történelemmé változtatja az objektív feltételeket. Győzelmek vagy vereségek, tehát az emberek tapasztalatai döntenek el a választás, a „kísérletezés“ helyességét, a gyakorlattá fogalmazott elmélet racionalitását.

A lehetőségek pontos mérlegelésének és a helyes választás viszonylagos biztonságának *conditio sine qua nonja* a szilárd, tudatos elméleti álláspont, a köznapi tudat meghaladása, mivel „az ember, aki objektív képet alkot a világról, tevékenységével *megváltoztatja* a külső valóságot, megsemmisíti annak meghatározottságát (= megváltoztatja egyik vagy másik oldalát, tulajdonságát), s ily módon megfosztja a látszat, a külsőség és a semmiség vonásaitól, önmagában- és önmagáért-valóvá (= objektíven igazzá) teszi“ (Lenin: *Filozófiai füzetek*. 1954. 193).

Lenin nagyon hamar felismerte, hogy a választás nemcsak lehetséges, hanem *választani kell*, és döntéséért minden egyes ember felelős, erkölcsileg felelős. Ezért készült tudatosan a forradalomra. Nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy soha politikus tudatosabban nem készült a döntésre és a cselekvésre, mint éppen ő.

Lukács György nemrég megjelent írásában* joggal állapította meg, hogy Lenin nem volt empirista, sem reálpolitikus. A tanuláskészség és a gyakorlat elméleti előkészítése, „a teljességre való törekvés“ ellentmond az ilyenfajta Lenin-képnek. Mindig az elmélet segítségével értette meg a forradalmi fejlődés összefolyamatának „pillanatnyi állapotát“, „éppígyiségét“. Ezt úgy is megfogalmazhatnók, hogy értő szemmel és elmével választotta szét a „van“-t és a „legyen“-t, a kívánatot és a lehetségest. Nyilvánvaló, hogy ez tette képessé arra, hogy a forradalmi gyakorlat és elmélet új ösvényeire merészkedjék, és vállalja a keresést, a döntést és néha a tévedés kockázatát is. Éppen ezért lenne hamis minden olyan kísérlet, amely Lenin nagyságát csalhatatlansággal azonosítaná. Lenin magatartása és egész élete ellentmond ennek a képnek. Elméleti és gyakorlati tevékenysége folytonosan kereső és teremtő. A korszakváltás nehéz viszonyai között mozgékony szelleme nem nélkülözhetette az önkorrekciót, néha a kegyetlen önbírálatot sem. Többek között ez tette igazán nagyvá és ugyanakkor emberivé, mert a folytonos önkorrekció nemcsak lángelméjéről, hanem erkölcsi erejéről is tanúskodik.

Olyan személyiség volt, aki megkövetelte a felelősségérzetet, a szilárdságot és kitartást, nemcsak a munkatársaitól, hanem önmagától is. A teljesség igényét nemcsak vitapartnereitől kérte számon, hanem elsősorban önmagával szemben érvényesítette. Lenin igazán megértette azt a marxista tézist, hogy „a nevelő is nevelésre szorul“. Másokat vezetett és tanított, a marxista gondolkodás új távlatait nyitotta

* Lukács György: *Lenin. Élet és Irodalom*, 1970. 1.

meg, de a forradalmi mozgalom kohójában önmagát is alakította, gondolkodását és emberségét gazdagítva.

Erkölcsei szilárdságának és önbírálat-igényének jellegzetes példája az a vita, melyet az orosz empiriokriticistákkal folytatott. E vita hevében született meg a marxista ismeretelmélet útjelzője, a *Materializmus és empiriokriticizmus*.

Világosan látta és megértette egyes bolsevik értelmiségiek világnézeti bizonytalankodásainak okait. Az első orosz forradalom bukása megzavarta őket s még inkább az a nehézség, hogy az orosz munkásmozgalomnak az emigráció mostoha körülményei között „a munkásosztály nagyon is különféle és különböző kaliberű elemeiből” kellett kikovácsolnia a maga forradalmi pártját. Lenin személy szerint is paradoxális helyzetbe került. Néhány *bolsevik* értelmiségivel — harcostársaival és szövetségeseivel — szemben politikai ellenfelének, a materialista Plehanovnak kellett igazat adnia. Akkor úgy találta — és Gorkijnak meg is írta —, hogy a mensevik teoretikus sekélyes taktikája ellenére az elméletben igaz ügyet képvisel, filozófiai álláspontja a leghelyesebb a kortárs marxisták közül.

Lenin hosszú ideig tartózkodott a nyílt összecsapástól. Nem tartotta magát filozófusnak, és úgy érezte, hogy ismereteit lényegesen ki kell egészítenie, mert csak szakértelemmel lehet és érdemes vitakozni. Politikai fenntartásai is voltak. Klikkharcoktól és szakadástól féltette a bolsevik csoportot és a pártlapot, a *Proletarijt*. Amikor bizonyossá vált, hogy a három bolsevik filozófus elmélete következményeiben romboló lehet, tanulni kezdett, és kiszélesítette filozófiai ismereteit. A következetes forradalmár és materialista „szent dühével” fordult szembe az empiriokriticistákkal.

Annak ellenére, hogy a filozófiai vitát el akarta választani a pártmunka egészétől, a szakadás bekövetkezett. Lenin hosszú ideig úgy érezte, hogy az új frakció tagjaival — köztük Gorkijjal — „ostobaság volna baráti hangon beszélni”. Mégis ő közeledett. A közös ügy érdekében tette. Amikor tudomást szerzett a Capriban működő pártiskola munkájáról, baráti kezet nyújtott filozófiai ellenfeleinek. Nem kompromisszumot kötött, nem változtatta meg elvi álláspontját. Néhány ember megítélésében elfogult volt, csak az igazság egyik oldalát látta, és — ahogy Gorkijnak írta — a „szörnyű tévedést” jóvá akarta tenni.

Később — éppen Hegel tanulmányozása közben — Plehanov-értékelése is módosult. Ebben az újraértékelésben ismét jelen van az önbírálat mozzanata is.

Nem tagadta Plehanov értékeit, de meglátta gondolkodásának korlátait is: az alkotó elemzés és az immanens bírálat hiányát. Rádöbbsent, hogy a XX. század marxistái — köztük ő is és Plehanov is — nem érthették meg teljesen Marx gazdaságtanának filozófiai jelentőségét és *A tőke* logikáját, mert nem ismerték Hegelt. Plehanov és a többi marxista a kantizmust és egyáltalán az agnoszticizmust feuerbachi módra, kívülről bírálta. Lenin a *Filozófiai füzetekben* felállítja az új igényt: csak úgy vitakozhatunk a kantistákkal és hume-istákkal, ahogy Hegel vitázott annak idején Kanttal. Ő a szellemi ellenfél és előd megfontolásait nem kívülről vetette el, hanem helyesbítette, elmélyítette, kiegészítette. Tehát az eszmék harcában a következetes materializmusnak ki kell egészülnie a dialektikus állásponttal és okfejtéssel. Ez minden immanens bírálat alapvető követelménye.

Lenin sohasem volt moralista, sohasem prédikált morált. Cselekedeteiben és gondolkodásmódjában jutott kifejezésre az új erkölcs, a közéleti és tudományos morál. Magatartása szilárd világnézetre támaszkodott, amelyhez hozzátartozott a forradalmár lelkiismerete, önkorrekciója, érzelmi elkötelezettsége. Egyszóval hozzátartozott Lenin — az Ember.